

JANUSZ BOBER, JACEK GÓRSKI

SIEDEMDZIESIĘCIOLECIE ODDZIAŁU MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W NOWEJ HUCIE

Poniższy tekst jest spojrzeniem dwóch ostatnich kierowników nowohuckiego oddziału - obecnego (JB) i poprzedniego (JG) - na historię macierzystej instytucji. Nie aspiruje on bynajmniej do roli artykułu wszechstronnie i detalicznie prezentującego historię placówki, ma raczej charakter rocznicowej refleksji. Muzealny oddział jest najstarszą, nieprzerwanie działającą placówką kultury w Nowej Hucie. Jego początki są związane z wykopaliskami archeologicznymi, jednymi z największych w historii Polski. Oddział jest depozytariuszem niezwykle bogatego dziedzictwa archeologicznego Nowej Huty - prowadzi badania wykopaliskowe, gromadzi i sprawuje opiekę nad wielkimi zbiorami, opracowuje je naukowo i prowadzi działalność popularyzatorską. Różne aspekty jego historii i działalności były już kilkakrotnie omawiane (Buratynski 1970; Bazieli 1983; Rydzewski 1989; 2005; Kaczanowska 2000; Górski 2010; 2012). Informacje o tworzeniu się struktur krakowskiej archeologii, w tym Oddziału w Nowej Hucie, znajdujemy w pracach dotyczących innych zagadnień (Woźny, Tunia 2020). Pierwsze lata badań terenowych interesująco przedstawił we wspomnieniach Jan Machnik (Wywiad rzeka 2017).

Obszar dzisiejszej Nowej Huty związany jest z archeologią dosłownie od początku swojej historii. Oto bowiem, już pierwsza wzmianka w źródłach pisanych dotyczyła zabytku archeologicznego - wielkiego kurhanu przypisywanego Wandzie. W 1222 r. biskup Iwo ofiarował Cystersom wieś Mogiła *sive tumba cum omnibus suis appendicis* (koło kopca z wszystkimi swoimi przyległościami). Najślynniejszy nowohucki zabytek zainspirował najpierw ludzi pióra. Cyprian Kamil Norwid, po pobycie w mogiłskim klasztorze w 1842 r., napisał dramat zatytułowany *Wanda*. Z kolei, w ostatniej scenie trzeciego aktu *Cudu mniemanego, czyli*

Krakowiaków i Górali, autorstwa Wojciecha Bogusławskiego, znajdujemy następujące słowa: *Wanda leży w naszej ziemi/ Co nie chciała Niemca./ Lepiej zawsze żyć z swojemu./ Niż mieć cudzoziemca*.

Najstarsze odkrycia z drugiej połowy XIX i początków XX w. łączą się głównie z inwestycjami wojskowymi przy budowie umocnień twierdzy Kraków (Górski 2010, 179). Po drugiej wojnie światowej początki nowohuckiej archeologii nabrały niebywałego tempa, w tym miejscu można je przedstawić w formie kalendarium.

Początek 1949 r. - na terenie rozpoczynającej się budowy Nowej Huty, w związku z prowadzonymi pierwszymi pracami ziemnymi pojawili się pierwsi, dokumentujący ślady przeszłości, archeolodzy delegowani przez krakowskie Muzeum Archeologiczne (Maria Trzepacz, Andrzej Żaki, Kazimierz Bielenin i Stanisław Buratynski).

Maj 1949 r. - w związku z licznymi znaleziskami Muzeum Archeologiczne przesłało do Ministerstwa Kultury i Sztuki memoriał zwracający uwagę na zagrożenie i możliwość całkowitego zniszczenia zabytków archeologicznych oraz podkreślający konieczność ich ochrony.

02.05. i 31.08.1950 r. - konferencje poświęcone planowaniu i metodyce archeologicznych wykopalisk ratowniczych w warunkach wielkiej budowy.

Wrzesień 1950 r. - utworzono „Kierownictwo Prac Wykopaliskowych w Nowej Hucie”, na czele którego stanął Stanisław Buratynski.

Lata 1950-1953 - rozpoczęcie pionierskich badań wykopaliskowych na niespotykaną dotąd skalę w: Cle (w rejonie skrzyżowania), Wyciążu (po obu stronach nasypu kolejowego), Mogile (przy szpitalu im. Żeromskiego), Zesławicach (rejon cegielni), Pleśzowie (w części znanej jako Meksyk).

01.01.1953 r. – połączenie organizacyjne nowohuckiej placówki z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie (kierownictwo objął Józef Marciniak).

01.01.1955 r. – Oddział przyłączono do Muzeum Archeologicznego w Krakowie, w strukturach którego placówka znajduje się do dziś. Kierownikiem został ponownie Stanisław Buratyński.

Działalność Oddziału zawsze była wielowątkowa, związana z podstawowymi zadaniami muzeum. Nawet w czasie największego nasilenia prac terenowych nie zaniedbywano działań edukacyjnych i zaznaczano obecność archeologów w lokalnym środowisku. Ich przykładem mogą być informacje o odkryciach archeologicznych zamieszczane w tzw. „czerwonych kącikach” (Bazielich 1983, 79). Z czasem, podczas rozpoczęcia wielu prac gabinetowych, kontynuowano prace wykopaliskowe ukierunkowane na rozwiązywanie konkretnych problemów prahistorycznych (Rydzewski 1989, 7). Tym samym, można wyróżnić kilka zasadniczych okresów działalności (Górski 2010, 184): (a) ratownicze badania wykopaliskowe, (b) inwentaryzacja zbiorów, (c) opracowania naukowe i (d) popularyzacja dziedzictwa archeologicznego Nowej Huty.

(a) Od początku lat pięćdziesiątych obszar budującej się Nowej Huty stał się areną wielkich, pionierskich badań wykopaliskowych, prowadzonych na niespotykaną dotąd skalę, nie tylko w polskiej archeologii. Nigdy dotąd nie odsłaniano kilkuhektarowych przestrzeni na stanowiskach będących różnokulturowymi i wielofazowymi osiedlami o skomplikowanej stratygrafii. Nigdy też nie zetknięto się z potrzebą zadokumentowania tak wielkiej liczby obiektów. Wykopaliska prowadzono pod presją czasu, na terenie niezwykle gęsto zasiedlonym w okresie prahistorycznym. Oczywiście, te czynniki nie pozostały bez wpływu na jakość dokumentacji. Największe wykopaliska były związane z okresem intensywnych prac budowlanych w Nowej Hucie (lata 50. i 60. XX w.). Do najlepiej i najpełniej rozpoznanych stanowisk należy zaliczyć: Wyciąże 5 (1950-1953 r.; w okolicy torów kolejowych), Mogiłę 1 (1951-1963 r.; Szpital im. St. Żeromskiego), Ześlawice 21 i 22 (1953-1957 r.; rejon cegielni), Pleszów 17-20 (1953-1979 r.; w części określanej jako Meksyk), Mogiła 55 (1962-1966 r.; rejon kopca Wandy), Mogiła 62 (1966-1970 r.; na wschód od kopca Wandy), Branice 76 (1973, 1980, 1981, 1984, 2004, 2005, okolica oczyszczalni ścieków oraz dworu) i Krzesławice 41 (1957, 1973, 1979-87, między Dłubnią a ulicą Ujastek). Prace ratownicze z udziałem archeologów z Oddziału Nowa Huta trwają do dziś. Ostatnią większą akcją badawczą było prowadzenie nadzoru i badań wykopaliskowych na trasie budowy ciepłociągu (por. Bober 2020a; 2020b;

Byrska-Fudali, Rodak 2020; Kubica-Kabacińska 2020a; Wójcik 2020). Przeprowadzono też weryfikacyjne badania powierzchniowe, w wyniku których znacznie wzrosła liczba znanych stanowisk (**ryc. 1**), oraz bezinwazyjne badania na domniemanym grodziisku w Krakowie Wolicy (Kubica-Kabacińska 2020b).

(b) Wielkie badania wykopaliskowe związane z budową kombinatu i miasta nie miały precedensu w ówczesnej archeologii. Ich efektem są olbrzymie zbiory archeologiczne. Wydobyto około 1,5 miliona pojedynczych zabytków (trzeba je było potem umyć i każdą sztukę podpisać numerem przy użyciu tuszu) i przebadano kilkadziesiąt tysięcy obiektów archeologicznych (jam śmietnikowych, piwniczek, grobów, relikwii chat itp.), które w terenie narysowano lub sfotografowano. W toku dalszych prac inwentaryzacyjnych i porządkowych wyklejono i zrekonstruowano ok. 2000 całych naczyń glinianych, ok. 20 000 pudeł z zabytkami masowymi, kilkadziesiąt pudeł z zabytkami wydzielonymi, kilkadziesiąt mb. półek z przedmiotami kamiennymi, wiele mb. dokumentacji i kilka tysięcy zdjęć. Wykonano też wiele niezbędnych zabiegów konserwatorskich, głównie zabytków metalowych. Sporządzono też ponad 200 ksiąg polowych wpływu porządkujących zbiory z poszczególnych stanowisk oraz wpisano zabytki do muzealnych ksiąg inwentarzowych. Prace te prowadzono głównie w latach 70. i 80. ubiegłego wieku. Obecnie trwają prace nad wprowadzeniem danych do elektronicznej bazy danych SKEZMAK (System Komputerowej Ewidencji Zabytków Muzeum Archeologicznego w Krakowie). Materiały są przechowywane w nowoczesnych magazynach w Nowej Hucie Branicach wybudowanych w latach 2005-2006 (**ryc. 2:3, 4**).

(c) Zabytki te, uzyskane w trakcie wieloletnich badań, zajmują poczesne miejsce w prahistorii Europy Środkowej. Wiele odkrytych materiałów z Nowej Huty zyskało znaczenie swoistych reperów naukowych stając się stanowiskami eponimicznymi dla grup kulturowych lub typów zabytków. Wynikało to w głównej mierze z tego, że uporządkowane i zinwentaryzowane zabytki szybko stały się własnością całego środowiska archeologicznego za sprawą częstych prezentacji na konferencjach, udostępnianiu zbiorów naukowcom z zewnątrz oraz licznym publikacjom, zwłaszcza w ostatnim dwudziestolecu XX w. Z pewnością sprzyjało temu powołanie w 1968 r. własnego czasopisma *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*. W 26 tomach ukazało się około 130 artykułów dotyczących źródeł z obszaru Nowej Huty. Osiem pierwszych tomów zostało wydanych z pomocą finansową kombinatu metalurgicznego (ówczesna Huta im. „Lenina”). Na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim publikacje bardzo dużych serii zabytków ruchomych i nieruchomych z wielokulturowych

stanowisk. Z pewnością przyczyniły się one nie tylko do wzrostu poziomu wiedzy, ale i do wypracowania obecnych standardów publikacji materiałów masowych. W siedemdziesięcioletniej historii Oddziału ukazało się około 400 artykułów związanych z materiałami i problematyką archeologii Nowej Huty. Nie ma chyba w europejskiej archeologii drugiego tak niewielkiego obszaru, z którego źródła byłyby tak gruntownie opracowane. Dlatego Oddział nadal jest postrzegany jako osobna jednostka o dużym dorobku naukowym.

(d) Przez długi czas największą bolączką był brak odpowiedniej siedziby. Z pierwszej, przy ul. Św. Jana w Krakowie, przeprowadzono Oddział na parter bloku na os. Zielonym 7 w Nowej Hucie (1953 r.) (ryc. 2:1, 2). Od 1 lutego 2007 r. siedzibą Oddziału jest zespół dworsko-parkowy w Krakowie Branicach, przy ul. Sasanek 2A (ryc. 2:5).

Przez długi czas w siedzibie głównej Muzeum prezentowana była, przeznaczona dla szerokiej publiczności, wystawa *Pradzieje Nowej Huty*. Po jej likwidacji w 1994 r. podejmowano próby prezentacji bogatego dziedzictwa archeologicznego Nowej Huty w zabytkowym renesansowym obiekcie w Branicach (tzw. Lamus). Jednak dopiero przeprowadzka do obecnej siedziby stworzyła podstawy do realizacji programu edukacyjnego (Górski 2012). Składają się nań przede wszystkim interaktywne zajęcia terenowe dla dzieci i młodzieży (Kolasa 2020). Od 2000 r. organizowane są kolejne edycje Małopolskiego Pikniku Archeologicznego, które przyjęły formułę prezentacji „archeologii na żywo”. Pracownicy biorą czynny udział w wielu wydarzeniach organizowanych na terenie dzielnicy (np. *Zajrzyj do Huty*). Dwa poziomy Lamusa są wykorzystywane na kolejne ekspozycje

związane z nowohucką archeologią, w tym dwie wystawy czasowe: *Nowa Huta. Archeologia, ludzie, epoka* oraz *70 lat - archeolodzy dla Nowej Huty* (ryc. 2:6). Unikatową inicjatywą jest współpraca z lokalnym *Głosem. Tygodnikiem Nowohuckim*. Od 2009 r., co tydzień ukazuje się tekst o odkryciach archeologicznych w Nowej Hucie. Być może jest to jedyna stała rubryka archeologiczna nie tylko w polskiej prasie. Pracownicy Oddziału przekazali do druku około 500 artykułów. Ukazała się też książka popularnonaukowa (Górski 2016). Podjęto także eksperymenty związane z budową pieców garncarskich, lepieniem i wypałem naczyń (Górski 2005; Goerlich *et al.* 2005).

***

Najważniejsza w Oddziale była niepowtarzalna atmosfera, funkcjonował autentyczny ZESPÓŁ, w nim którym młodszy pracownicy uczyli się od doświadczonych archeologów i przekazywali wiedzę i umiejętności kolejnemu pokoleniu. Każde z nich trafiło na inny czas, inną specyfikę i inne potrzeby nowohuckiej archeologii, ale cechą wspólną była zawsze zespołowa praca ludzi, którzy często całe zawodowe życie poświęcili sprawie dla nas najważniejszej - archeologii. Taką ciągłość zapewniali kolejni kierownicy: Stanisław Buratyński (1955-1981), Jacek Rydzewski (1981-1995), Małgorzata Kaczanowska (1995-2005), Jacek Górski (2005-2011) i Janusz Bober (od 2011 do dziś).

Kilka pokoleń archeologów zapracowało na renomę nowohuckiego oddziału Muzeum. To dzięki ich pracy, obszar Nowej Huty stał się unikatową powierzchnią próbną, na podstawie której można prześledzić główne nurty procesów dziejowych od początku neolitu po średniowiecze.

WYKAZ SKRÓTÓW:

MANH   Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków.

ŹRÓDŁA:

Kodeks Mogilski

1865 *Diplomata monasterii Clarae Tumba prope Cracoviam. Zbiór dokumentów klasztoru Mogilskiego przy Krakowie*, Kraków.

LITERATURA:

Bazielich M.

1983 *Trzydzieści lat badań Oddziału Muzeum Archeologicznego w Nowej Hucie*, MANH 7, 75-100.

Bober J.

2020a *Ratownicze badania wykopaliskowe i nadzory archeologiczne związane z budową sieci ciepłej*

- w Krakowie Nowej Hucie - wprowadzenie, MANH 26, 185-194.
- 2020b *Materiały z okresu neolitu odkryte w czasie budowy sieci ciepłej w Krakowie Nowej Hucie*, MANH 26, 195-218.
- Buratyński S.
1970 *Dwudziestolecie badań archeologicznych na terenach Huty im. Lenina i Nowej Huty*, Sprawozdania Archeologiczne 22, 253-270.
- Byrska-Fudali M., Rodak J.
2020 *Glinianka z okresu lateńskiego odkryta na trasie sieci ciepłej w Krakowie Nowej Hucie*, MANH 26, 261-266.
- Goerlich E., Muszyński L, Rodak J.
2005 *Eksperymentalny wypał naczyń glinianych i jego efekty* [w:] *Experimentálna archeológia a popularizácia archeologického bádania v múzejnej a školskej praxi*, Hanušovce nad Topľou 2005, 63-71.
- Górski J.
2005 *Eksperymentalne lepienie i wypalanie naczyń glinianych w ognisku*, [w:] *Experimentálna archeológia a popularizácia archeologického bádania v múzejnej a školskej praxi*, Hanušovce nad Topľou 2005, 57-61.
- 2010 *Archeolodzy w Nowej Hucie. Sześćdziesiątolecie Oddziału Muzeum Archeologicznego*, MANH 25, 179-184.
- 2012 *Archeologia na żywo w działalności edukacyjnej archeologów z Nowej Huty*, [w:] J. Gancarski (red.), *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna*, Krosno, 351-361.
- 2016 *Prastara Nowa Huta*, Pękowice.
- Kaczanowska M.
2000 *Pięćdziesiątolecie badań archeologicznych w Nowej Hucie*, MANH 22, 7-8.
- Kubica-Kabacińska E.
2020a *Materiały średniowieczne, nowożytnie i współczesne odkryte na stanowiskach: 4I w Krakowie Krzesławicach, 53, 55 w Krakowie Mogile, 5I, 62, 62A, 62B w Krakowie Mogile oraz na tzw. Trakcie Sandomierskim*, MANH 26, 267-288.
- 2020b *Wolica - wczesnośredniowieczne grodzisko czy nowożytnie założenie?*, MANH 26, 167-170.
- Kolasa A.
2020 *Działalność popularyzatorska Oddziału Nowa Huta Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, MANH 26, 181-184.
- Rydzewski J.
1989 *Czterdziestolecie badań archeologicznych w Nowej Hucie*, MANH 22, 7-10.
- 2005 *Rescue Excavations at Nowa Huta*, *Archeologia Żywa*, Special Issue 2005, 13-20.
- Woźny M.
2013 *W nurcie przemian. Starania o lokum dla krakowskiego Muzeum Archeologicznego w Krakowie w latach 1945-1958*, *Rocznik Krakowski* 79, 181-196.
- Woźny M., Tunia K.
2020 *Pałacu w Igołomi dzieje najnowsze*, [w:] K. Tunia (red.), *Kartki z dziejów igołomskiego powiśla*, 332-358.
- Wójcik I.
2020 *Materiały kultury trzcinieckiej i lużyckiej na trasie ciepłociągu w Nowej Hucie z badań w latach 2014 i 2015*, 219-260.
- Wywiad rzeka
2017 *Między pokoleniami. Wywiad rzeka z Profesorem Janem Machnikiem rozmawia Marzena Woźny*, Rzeszów.

*The 70th anniversary of the Nowa Huta Branch of the Archaeological Museum in Kraków
Summary*

The Branch is the oldest, constantly functioning cultural unit in Nowa Huta. Its beginnings are connected with archaeological excavations, one of the most extensive in Polish history. The Branch conducts archaeological research, gathers and takes care of collections of artefacts, elaborates results of the research and carries out popularizing activity.

After the World War II, since the year 1949, the archaeological research in Nowa Huta began. One year later (in September 1950) The Management of Archaeological Works in Nowa Huta was formed. In the years 1953-1955, it was joined with the State Archaeological Museum in Warsaw. Since the year 1955 up to now it functions as the Branch of the Archaeological Museum in Kraków.

From the early 1950s the district of Nowa Huta under construction was the area of the extensive, pioneering archaeological research conducted on so far unprecedented scale - not only in Polish archaeology. The best recognized sites excavated in this period are: Wyciąże 5 (excavated in the years 1950-1953), Mogiła 1 (1951-1963), Zesławice 21 and 22 (1953-1957), Pleszów 17-20 (1953-1979), Mogiła 55 (1962-1966), Mogiła 62 (1966-1970), Branice 76 (1973, 1980, 1981, 1984, 2004, 2005) and Krzesławice 41 (1957, 1973, 1979-87). This large-scale archaeological research resulted with great collections of artefacts. Circa a million and a half of single artefacts was gathered, more than 2 000 clay vessels were reconstructed, about 20 000 boxes were filled with artefacts assemblages, several dozens of boxes included discrete artefacts. More than 200 inventory books were drawn up to organize collections from disparate sites; artefacts were gradually inserted to museum inventories. Currently, these data are entered to the digital database SKEZ MAK (System of Digital Cataloguing of Collections of the Museum of Archaeology in Kraków).

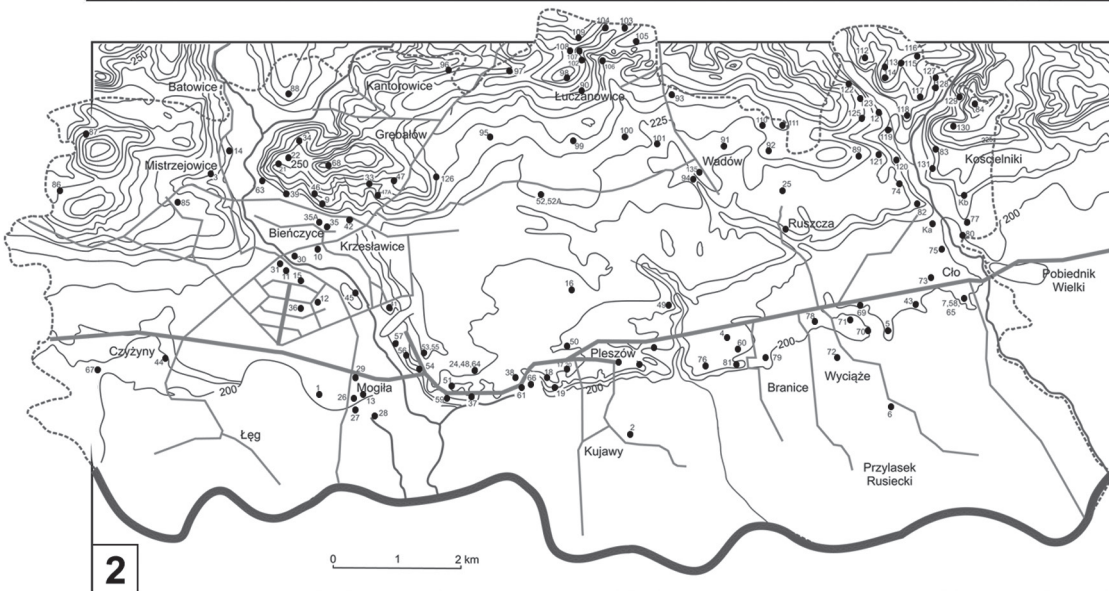
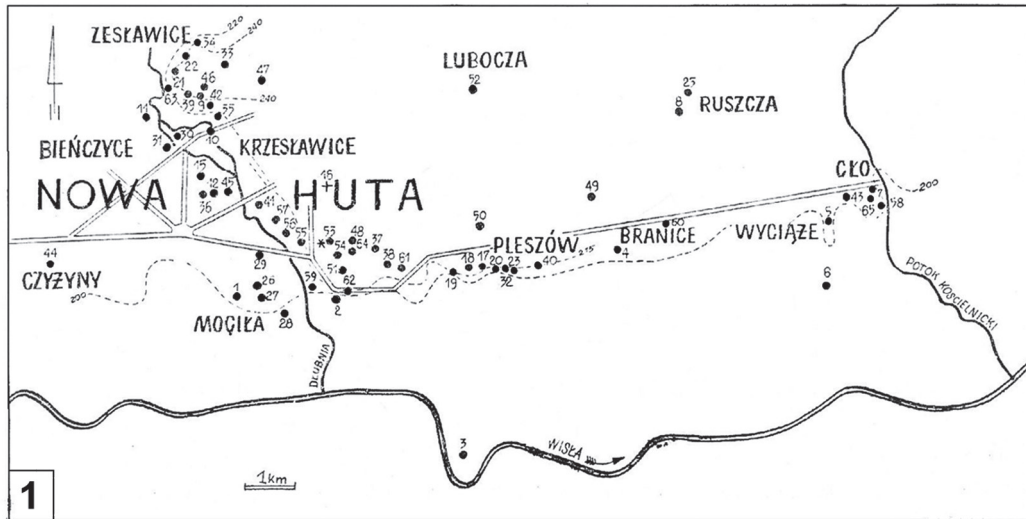
Artefacts gathered during this long-term research in Nowa Huta have great significance and are peculiar scientific benchmarks - occupying a prominent position in the prehistory of the Central Europe. Structured and inventoried artefacts became the property of the whole archaeological scientific community due to frequent presentations at conferences, provision of data and numerous publications. In 1968, the Branch established their own periodical

entitled *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* (Materials from archaeological investigations at Nowa Huta). In 26 volumes about 130 articles concerning sources from the Nowa Huta region were published. During 70 years of the Branch existence circa 400 articles connected with materials and problematic of archaeological investigations at Nowa Huta appeared in print.

For a long time, the problem was a lack of a proper headquarter for the Branch. Since the 1st of July, 2007 the Nowa Huta Branch is located in a manor and park complex in Branice at Sasanek Street 2A. The relocation finally created proper conditions necessary to store and elaborate materials (including scientific experiments - for ex. test firing of clay pots) but also to carry out educational programmes (most of all interactive field classes for children and adolescents). Since 2000, the Branch has organized subsequent editions of Lesser Poland Archaeological Picnic. Employees of the Branch take an active part in events organized within the district. Two levels of the Renaissance Lamus, originally a residential and defensive tower, are currently used for exhibitions dedicated to the archaeology of Nowa Huta. A unique initiative undertaken by the Branch is its collaboration with the local weekly *Głos. Tygodnik Nowohucki*. From the year 2009, since 500 weeks employees of the Branch have prepared texts about the subsequent Nowa Huta monuments. In 2016, also a popular-science book was published (Górski 2016).

The most important for the Branch is its unique atmosphere with the authentic TEAM where younger employees have learned from more experienced archaeologists and passed on their knowledge and abilities to following generations. This continuity have been ensured by subsequent managers of the Branch: Stanisław Buratyński (in the years 1955-1981), Jacek Rydzewski (1981-1995), Małgorzata Kaczanowska (1995-2005), Jacek Górski (2005-2011) and Janusz Bober (since 2011 up to now).

Several generations of archaeologists earned the renown of Nowa Huta heritage. Thanks to their work, the Nowa Huta region became a unique trial surface on the basis of which it is possible to investigate main currents of historical processes from the early Neolithic up to the Medieval Times.

Ryc. 1. Stanowiska archeologiczne w Krakowie Nowej Hucie. 1 - w roku 1970; 2 - w roku 2020.
Rysowała Małgorzata Byrska-Fudali

Fig. 1. Archaeological sites in Kraków Nowa Huta. 1 - in the year 1970; 2 - in the year 2020.
Drawn by Małgorzata Byrska-Fudali

1

2

3

4

5

6

Ryc. 2. Zdjęcia z historii Oddziału (archiwum muzealne): 1 - pracownicy przed siedzibą Oddziału na osiedlu Zielonym; 2 - w gabinecie dra Buratyńskiego; 3 - nowe magazyny; 4 - wnętrze magazynów; 5 - zwiedzający przed siedzibą Oddziału w Branicach; 6 - wystawa Oddziału „70 lat - Archeolodzy dla Nowej Huty”

Fig. 2. Photographs from the history of the Branch (from archives of the Museum): 1 - employees in front of the headquarter of the Branch on the Osiedle Zielone; 2 - in dr Buratyński's office; 3 - new storages; 4 - interior of storages; 5 - visitors in front of the headquarter of the Branch in Branic; 6 - exhibition of the Branch „70 years - archaeologists for the Nowa Huta District”

